

ГЕНРІ СТИМСОН
І ЙОГО ДОКТРИНА:
УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

→ 2

КРИМСЬКА СТРАТЕГІЯ
ВЛАДИ: ДУМКА ПРО
СТРАТЕГІЧНІСТЬ

→ 3

№ 17
2021

КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА
УКРАЇНСЬКА
ГАЗЕТА

літературно-художня, публіцистична

ЧИ ІСНУЄ ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПІДТРИМКИ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ?

НАГОЛОС

Після початку окупації Кримський півострів потрапив у нескінченну спіраль репресій та воєнних злочинів. Масштабні порушення прав людини стали наріжним каменем російської окупаційної політики, спрямованої на закріплення гегемонії в Криму. Обмеження свободи слова, переслідування релігійних спільнот, знищення культурної спадщини – все це у контексті українців як етнічної спільноти на території Кримського півострова є явними ознаками етноциду, який вчиняється Російською Федерацією.

Сергій КОЦЮБІНСЬКИЙ

Етноцид – це політика, спрямована на знищення ідентичності та культури окремої етнічної спільноти. Як правило, фізичне знищення та переслідування є лише «видимими» елементами такої політики. Основні ж удари завдаються на фундаментальні для народу елементи: мову, історичну пам'ять, культуру, самосвідомість. Із вищезазначеного можна зробити висновок, що кінцевою метою політики етноциду є повна асиміляція етнічної спільноти.

Підтвердженнь того, що Російською Федерацією реалізується саме політика етноциду щодо української громади півострова, більш ніж достатньо. Варто навести лише декілька прикладів:

переслідування та витіснення з Криму українських активістів,

наприклад, учасників руху «Євромайдан-Крим», декого з них було викрадено, піддано тортурам та примусово депортовано з Криму; повне виключення української мови з публічного простору окупованого півострова. Так, за даними російської окупаційної адміністрації, лише близько 0,1% населення навчається українською мовою, хоча й ці цифри є бутафорією;

милітаризація дітей та молоді, кінцевою метою якої є прищеплення російської ідентичності та ставлення до України як ворожої держави;

знищення Кримської єпархії Православної церкви України, яка фактично залишилась останнім острівцем українськості на окупованій території;

тотальна заборона діяльності українських ЗМІ на півострові.

Такі дії держави-окупанта, спрямовані на знищення українців у Криму, потребують невідкладної жорсткої реакції та тиску на Російську Федерацію з боку міжнародної спільноти. Та ще більше це потребує негайних конкретних кроків України щодо захисту власних громадян на окупованій території.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЕТНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ У КРИМУ

Перед тим, як перейти до розгляду елементів державної політики щодо протидії етноциду українців на Кримському півострові як частини загальної політики з деокупації та реінтеграції,

варто згадати демографічну ситуацію, а також політику України в Криму ще до окупації.

Протягом усього періоду незалежності України Крим залишається єдиним регіоном нашої країни, в якому етнічні українці складають меншість. Станом на 2013 рік на півострові мешкало близько 2,35 млн осіб. Відповідно до останнього перепису населення України, який відбувся 2001 року, етнічні росіяни у Криму склали 58,5% мешканців, а етнічні українці – 24,4%. Беручи до уваги той факт, що загальним трендом протягом усього періоду незалежності є збільшення кількості осіб, які вважають себе етнічними українцями та використовують українську мову в побуті, можемо припустити, що

до 2014 року кількість етнічних українців Криму збільшилась. Це було закономірним наслідком перебування Криму в складі незалежної України. Проте державна політика України в Криму була фактично відсутня.

Для підтвердження вищезазначеного варто лише нагадати, що на момент початку окупації лише 7,3% українських учнів у Криму навчалися українською мовою, а на території усього півострова працювало лише 7 україномовних шкіл. Через абсолютну відсутність державної політики, ймовірно, ми і втратили декілька поколінь українців, яким натомість було прищеплено пострадянську або квазіросійську ідентичність.

ФОТО: S. SMYLY, 5-KY.MP

→ 4

КОРІННІ НАРОДИ

КАРАЇМИ В КРАЇНІ РАДЯНСЬКИХ ВЕСТЕРНІВ

→ 6

ГЕНРІ СТІМСОН І ЙОГО ДОКТРИНА: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

НА ЧАСІ

7 січня 1932 року державний секретар США Генрі Стімсон направив до зовнішньополітичних відомств Японії та Китаю ідентичні ноти, які заклали основу для формування зобов'язання невизнання наслідків міжнародного протиправного діяння. Хоча нота стосувалася конкретного інциденту (захоплення Японією частини території Китаю і проголошення на її місці маріонеткової держави – Маньчжурії), Сполучені Штати фактично заявили про загальну політику, що поширюється на будь-яку ситуацію або будь-який договір, які є результатами використання засобів, заборонених Паризьким пактом 1928 року (Пакт Бріана-Келлога). Дана політика стала відомою як доктрина Стімсона.

**Катерина РАШЕВСЬКА,
юрист Регіонального
центру прав людини**

Доктрина Стімсона є важливою в контексті невизнання анексії Російською Федерацією Кримського півострова, адже розкриття еволюції її правової природи та приклади використання дозволяють трансформувати політичну декларацію в конкретні дії.

Спочатку вважалося, що держави-члени Ліги Націй та Паризького пакту мають юридичне зобов'язання дотримуватися доктрини Стімсона, але характер цієї норми був договірним і походив з факту участі у двох згаданих пактах (про створення організації і про відмову від війни). Це значно послаблювало її силу, оскільки поза межами даних механізмів залишалися ті держави, які або ж до них не долучилися початково, або ж згодом вийшли чи були примусово виключені. Надалі згадки про доктрину Стімсона з'являлися лише спорадично, наприклад, у Розділі XXVI Заключного акта VIII Міжнародної конференції Американських держав у 1938 році.

Необхідні юридичні рамки для прийняття принципу невизнання як норми універсального звичаєвого міжнародного пра-

ва формуються лише у 1945 році після ухвалення Статуту ООН, стаття 2(4) якого містить заборону на використання та погрозу силою. І хоча невизнання прямо не згадується в статті, суть доктрини Стімсона можна побачити у конструкції «проти територіальної цілісності і політичної незалежності будь-якої держави». Свідченням завершення формування opinio juris (обов'язковості норми міжнародного права) є також стаття 11 Проекту Декларації прав і обов'язків держав 1949 року («Кожна держава зобов'язана утримуватися від визнання будь-якого територіального надбання іншої держави в результаті погрози силою або застосування сили»), Декларація принципів міжнародного права 1970 року («Жодні територіальні надбання, які є результатом погрози силою або її застосування, не мають визнаватися законними»), пункт 2 статті 41 Статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння 2001 року («Жодна держава не визнає правомірним становище, яке склалося в результаті серйозного порушення у значенні статті 40») тощо.

* * *

Попри визнання обов'язкової юридичної сили доктрини Стімсона, нерегульованим залишається механізм введення її в дію, а саме: чи відбувається це лише після ухвалення резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) або ж зобов'язання є незалежним від рішення міжнародного політичного органу. Варто зазначити, що в сучасному міжнародному праві не було випадків послідовного дотримання зобов'язання невизнання в умовах відсутності резолюції РБ ООН. Однак обумовити використання доктрини Стімсона подібним рішенням, зважаючи на існування права вето в обмеженій групі держав, означає унеможливити обов'язкове невизнання тих територіальних надбань, які здійснюються всупереч нормам jus cogens постійними членами РБ ООН, а отже, звести до нуля суть доктрини Стімсона, а разом із нею – принципи міжнародного права.

На користь такої думки виступив суддя Міжнародного суду ООН Кшиштоф Скубішевський, який розкритикував de facto визнання Австралією Східного Тимору частиною території Індонезії наприкінці 80-х рр. XX ст., стверджуючи, що політика невизнання вже перетворилася на обов'язок невизнання, який

належить до загального міжнародного права і виходить за межі розсуду держави. Причому суддя наполягав, що в майбутньому можна буде спостерігати перетворення зобов'язання невизнання на норму jus cogens. Але найголовніше, що, на думку Кшиштофа Скубішевського, зобов'язання невизнання не обумовлюється відповідним рішенням Ради Безпеки. Ця норма є самовиконуваною.

Перекласти доктрину Стімсона мовою конкретних дій, тобто чітко визначити обсяг її застосування в політичній, правовій, економічній, культурній та інших сферах, виявилось непростим завданням. Перша спроба датується 14 червня 1933 року, коли Консультативний комітет, створений Асамблеєю Ліги Націй для надання рекомендацій належної поведінки держав, які здійснюють політику невизнання щодо Маньчжурії, оприлюднив звіт за результатами роботи. Комітет рекомендував не визнавати будь-які паспортні документи, видані Маньчжурією, та не дозволяти офіційні котирування її валюти. Однак він зробив припущення, що зобов'язання невизнання не буде порушено, якщо мешканцю Маньчжурії буде видано паспорт держави, яка не визнає. Крім того, можуть допускатися операції з валютою Маньчжурії як із будь-якою іншою валютною одиницею, доступною на міжнародному ринку, а громадяни вступати в договірні відносини із маньчжурськими суб'єктами і навіть укладати концесійні договори з фактичною владою. Нарешті, не буде порушенням і призначення або заміна консулів у Маньчжурії, однак вони мають діяти таким чином, щоб ані юридично, ані фактично не визнавати дану державу.

Очевидно, що подібний звіт було розкритиковано за компромісний характер, однак, його можна вважати початковою точкою, своєрідним de minimis,

для розробки міжнародних і національних підходів до обсягу зобов'язання невизнання. Важливо підкреслити безкомпромісність щодо невизнання паспортних документів держави-агресора, а також наявність положень, що спрямовані на захист прав людини на захоплених територіях, які через півстоліття були конкретизовані у «намібійських винятках».

* * *

Що стосується «кримського питання», то дотримання зобов'язання невизнання має вагомий значення не лише для України, але і для міжнародної спільноти загалом. Важко не погодитися з думкою Р. Кастла, виконувача обов'язків державного секретаря США у 1932 році, про те, що невизнання, а отже, знецінення результатів війни (т.зв. «плодів Мертвого моря»), є вагомим стримувальним чинником для застосування сили в міжнародних відносинах. Втім, на міжнародному рівні зміст і обсяг зобов'язання невизнання не закріплено, і подібне питання не фігурує в списку пріоритетних для розгляду Комісією міжнародного права ООН. Відтак уніфіковане розуміння того, що визнавати, а що ні, – відсутнє, що, з-поміж іншого, створює підґрунтя для нових конфліктів – уже щодо можливого недотримання зобов'язання.

На національному рівні Україна обрала радикальну стратегію: не визнаються результати незаконного референдуму, проведеного 16 березня 2014 року, анексія АРК та міста Севастополя, примусове автоматичне набуття громадянства РФ мешканцями окупованого півострова, будь-який акт, здійснений окупаційними органами та/або уповноваженими ними особами, будь-які судові рішення, будь-які освітні документи тощо. Однак без належного врегулювання питання обсягу доктрини Стімсона вимагати подібної безкомпромісності від інших держав Україна не

На національному рівні Україна обрала радикальну стратегію: не визнаються результати незаконного референдуму, проведеного 16 березня 2014 року, анексія АРК та міста Севастополя, примусове автоматичне набуття громадянства РФ мешканцями окупованого півострова, будь-який акт, здійснений окупаційними органами та/або уповноваженими ними особами, будь-які судові рішення, будь-які освітні документи тощо. Однак без належного врегулювання питання обсягу доктрини Стімсона вимагати подібної безкомпромісності від інших держав Україна не може. Але вона здатна «ідейно» вплинути на розробку і закріплення елементів національних політик невизнання.

може. Але вона здатна «ідейно» вплинути на розробку і закріплення елементів національних політик невизнання. Доцільним виглядає укладення окремих двосторонніх або багатосторонніх договорів з даного питання, враховуючи, наприклад, здобутки Угоди про політичне співробітництво, вільну торгівлю та стратегічне партнерство з Великобританією.

Коротко розглянемо можливе наповнення змісту зобов'язання невизнання, беручи до уваги наявні політики, експертні думки та вже згадану історичну інтерпретацію доктрини Стімсона.

Рішучість дотримуватися зобов'язання невизнання анексії Кримського півострова Європейський Союз висловив ще в березні 2014 року і відтоді конкретизував свої наміри у низці документів та заяв. Елементами політики невизнання є рекомендації для суб'єктів господарської діяльності щодо проведення операцій з урахуванням чинника незаконної анексії, запровадження адресних та секторальних санкцій, замороження активів та заборона на отримання віз для окремих осіб, заборона на импорт товарів, що походять з Криму чи Севастополя, якщо вони не мають українських сертифікатів, заборона на інвестиції в інфраструктурні проекти в окремих галузях, унеможливлення отримання Шенгенської візи для власників «кримських паспортів», заборона суб'єктам з окупованого Криму брати участь у програмах ЄС в культурній та гуманітарній сфері. Варто підкреслити, що ЄС

оперативно реагує на порушення РФ своїх зобов'язань як окупаційної держави, що відображається на обсязі політики невизнання.

Стосовно думок експертів можна навести позицію доцента кафедри міжнародного права Веронського університету Енріко Мілано, який вважає, що комплексний підхід до невизнання не обмежується лише офіційним визнанням незаконності ситуації як такої, але також поширюється на всі відносини економічного, політичного, дипломатичного, комерційного характеру. У контексті Криму держави та міжнародні організації мають утримуватися від будь-якого офіційного акту визнання законності влади РФ на цій території, а також: забезпечити, щоб експорт товарів із Криму не отримував торговельних преференцій, встановлених для українських товарів; прийняти законодавство, що забороняє експорт до Криму відповідно до регуляторних правил Євразійського митного союзу; забезпечити відповідність візової політики зобов'язанню невизнання; відмовитися визнавати російські паспорти, видані в Криму після дати анексії; відхилити претензії РФ на територіальні води та виключну економічну зону Криму; утриматися від ведення переговорів та укладення угод з РФ, територіальна сфера застосування яких поширюється на Кримський півострів.

Варто підкреслити, що зобов'язання невизнання завжди передбачає застосування обмеженого переліку винятків (відомих як «намібійські винятки») з метою забезпечення прав людини. Вони можуть поширюватися на визнання реєстрацій народження, смерті, шлюбу і, на думку окремих експертів (див. позицію США та Нідерландів під час розгляду намібійського кейсу), також на записи у цивільних реєстрах та земельних кадастрах, рішення судів загальної юрисдикції тощо.

Важливість доктрини Стімсона, що на сьогодні перетворилася у зобов'язання невизнання, переоцінити важко. Окрім запобіжника в контексті нових порушень міжнародного права, вона також впливає на успішне припинення наявних. Однак цей успіх залежить від зведення окремих національних і регіональних ad-hoc політик до спільного знаменника, наповнення норми конкретним змістом та надання йому належної універсальності. Саме за таких умов наступного разу РФ чітко знатиме наперед, який механізм реагування запустить міжнародна спільнота і що вона в ньому буде в ролі об'єкта, а не «великого государства». І тоді, можливо, наступного разу просто не буде.

КРИМСЬКА СТРАТЕГІЯ ВЛАДИ: ДУМКА ПРО СТРАТЕГІЧНІСТЬ

ТОЧКА ЗОРУ

Закінчення

Якоюсь мірою частину відповідей на поставлені запитання давали інші документи, на які, до речі, посилаються автори «Стратегії...». Наприклад, «Рекомендації парламентських слухань...» з кримських питань деокупації та реінтеграції від червня 2016 року. Ось тільки посилення є, а відповідності немає. Відповідності у вигляді спадкоємності дій влади в складному питанні.

Юрій СМЕЛЯНСЬКИЙ,
експерт з питань окупованих територій, економічний експерт, співзасновник ГО «Інститут Чорноморських стратегічних досліджень»

Виявляється, що чинна влада пропонує суспільству прийняти факт того, що до неї ніхто питаннями окупованого Криму в Україні не займався. Ось тільки війна й окупація Кримського півострова почалася не в момент приходу до влади нинішнього політичного складу, а 2014 року. І якщо приймати парадигму про те, що виключно чинна влада займається вирішенням кримських питань, – то відповіді мають бути в «Стратегії...» на всі без винятку питання і проблеми, які накопичилися за сім років війни. Відповіді у вигляді стратегічних і тактичних цілей та очікуваних результатів.

У цьому є черговий прояв проблеми української влади – кожна нова каденція влади (Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів) питання окупованих територій загалом і окупованих територій Кримського півострова зокрема намагається починати з «чистого аркуша». Мовляв, бачите, які ми «молодці»? Нам за це побільше рейтингів. А до нас нічого не було. І це помилка. Адже з кожною новою каденцією не починається нова війна з РФ і нова окупація частини суверенної території України. Триває та ж сама з 2014 року. І обсяг очікувань та вимог суспільства до влади буде в питаннях війни, її закінчення, деокупації, реінтеграції, відновлення справедливості тощо тільки наростати. Те, що не зроблено сьогодні, вчора чи позавчора, – завтра ніхто не зможе скасувати. Обсяг необхідних рішень тільки наростатиме, а все незроблене і невирішене переходитиме в неприємний спадок кожної нової каденції влади.

Ще одне слабе місце «Стратегії...» – режим її реалізації. Пункт 9б тексту «Стратегії...» – «Кабінет Міністрів України розробляє та затверджує план заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, на основі якого відповідні державні органи розробляють і реалізують плани заходів щодо забезпечення деокупації тимчасово окупованої території». Розмірковуючи на тему реалізації стратегії, слід ще раз повернутися до визначення: «Завдання стратегії – ефективно використання наявних ресурсів для досягнення основної мети».

Чи визначає текст «Стратегії...», які ресурси і джерела ре-

сурсів будуть задіяні для реалізації «Стратегії...»? Ні.

«Стратегія...» визначає, що Кабінет Міністрів України розробляє і затверджує план заходів щодо реалізації стратегії. В рамках чинного бюджетного законодавства це формулювання означає, що в розпорядженні КМУ для реалізації стратегії буде лише затверджений Верховною Радою річний бюджет. На 2021 рік державним бюджетом не передбачені видатки на реалізацію «Стратегії...» по Криму. Формування плану дій – також складний процес. Якщо складний – значить, не швидкий. На розробку обговорюваного тексту «Стратегії...» пішло більше року, так стверджують представники влади. Можна припустити, що на розробку плану дій піде не менше. А взагалі-то, цей процес займе більше часу. Отже, реалізація стратегії відкладається як мінімум до 2023 року з точки зору ресурсного забезпечення.

Тепер варто згадати про хронічно дефіцитний державний бюджет і про те, що реінтеграція – дуже дорогий процес. При цьому автори стратегії не визначають роль для Верховної Ради України в питанні реалізації стратегії. Вона для народних депутатів не обов'язкова? Складається враження, що для поточної каденції влади не бачить можливості якогось просування в питаннях реалізації затвердженого документа. А там нові вибори, нова влада і новий погляд на долю окупованого Криму. І новий передвиборчий лозунг: «Хочете, щоб Крим повернувся, – проголосуйте за нас знову!». На жаль, в «сухому залишку» залишається лише один піар.

Згадав прочитану в соціальних мережах рекомендацію – для розуміння суті викладеного в стра-

У цьому є черговий прояв проблеми української влади – кожна нова каденція влади (Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів) питання окупованих територій загалом і окупованих територій Кримського півострова зокрема намагається починати з «чистого аркуша». Мовляв, бачите, які ми «молодці»? Нам за це побільше рейтингів. А до нас нічого не було. І це помилка. Адже з кожною новою каденцією не починається нова війна з РФ і нова окупація частини суверенної території України. Триває та ж сама з 2014 року. І обсяг очікувань та вимог суспільства до влади буде в питаннях війни, її закінчення, деокупації, реінтеграції, відновлення справедливості тощо тільки наростати.

тегії слід вміти читати між рядків. Одразу згадалося інше: «...Я взяла газету, але там було написано про одного тільки космонавта Кукушкіна. Я запитала чоловіка: «Де ж тут твоє прізвище?». Він сказав: «Не настав ще час його назвати: не все ще спокійно в світі...». Сказав, що треба вміти читати між рядків. Між рядків було написано, що в космосі так само побували деякі мікроорганізми... Чоловік сказав, що це він і є...».

Позитиву на завершення. Автори тексту «Стратегії...» об'єктивно вважають, що без військового компонента забезпечити деокупацію Кримського півострова неможливо. І це правда. Наявність тексту «Стратегії...» є позитивним півкроком у кримському питанні.

ЧИ ІСНУЄ ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПІДТРИМКИ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ?

НАГОЛОС

1 →

У зв'язку з цим необхідно розуміти, що найгіршим варіантом державної політики щодо Криму буде повернення до статус-кво, який існував ще до початку окупації. Отже, перед нами постає виклик формування нових підходів щодо Криму не тільки після деокупації, але і прямо зараз, оскільки окремі елементи державної політики можуть бути реалізовані навіть за відсутності контролю над тимчасово окупованою територією. Одним із таких елементів є протидія політиці держави-окупанта, спрямованої на знищення українців як окремої етнічної спільноти на території півострова. Наприклад, державою щонайменше могла би надаватися всебічна підтримка діяльності громадських рухів осіб, які були вимушені покинути Крим у 2014 році та є одними з небагатьох, хто послідовно та професійно займається захистом прав українців у Криму.

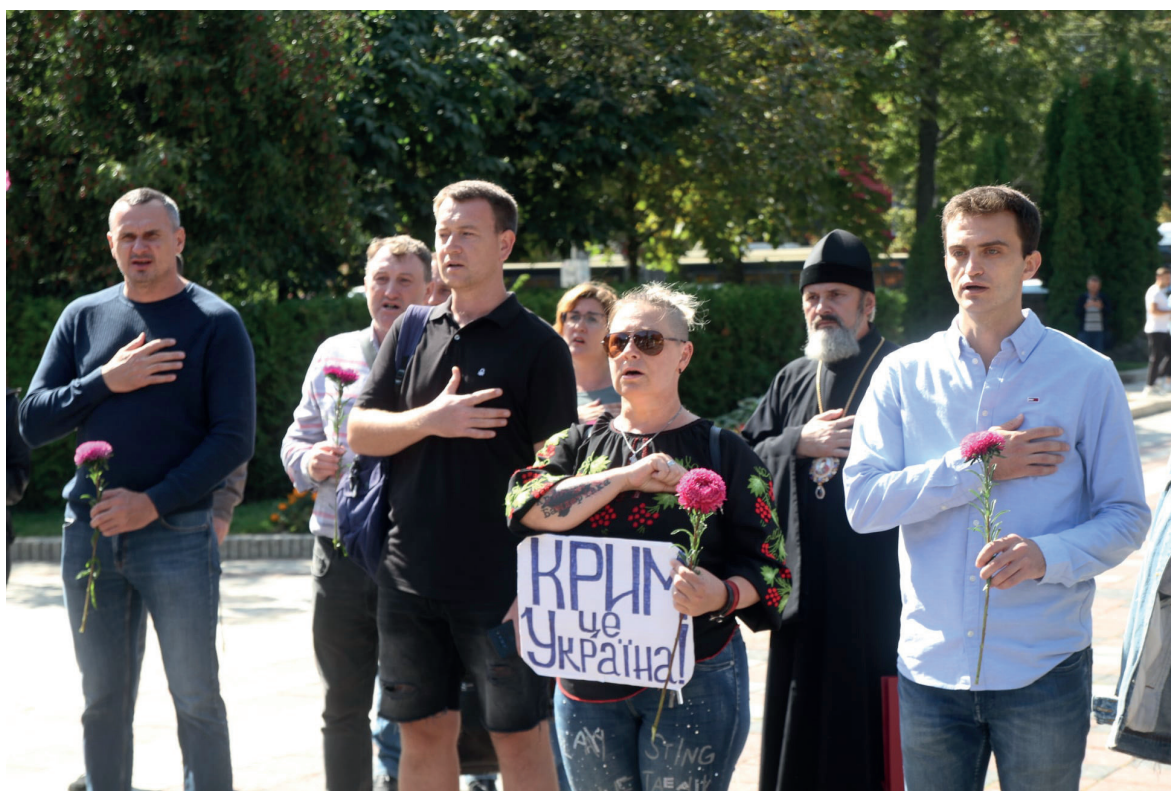
Загалом з 2014 року питання формування державної політики щодо Криму турбувало здебільшого вузьке коло однодумців, більшість із яких можна визначити за двома критеріями:

тісно пов'язані з Кримом і були змушені покинути півострів після початку окупації;

є представниками громадських, правозахисних організацій, кримськотатарського національного руху.

Такі громадські організації, як КримSOS, Інститут Чорноморських стратегічних досліджень, Майдан закордонних справ, Центр громадянської освіти «Альменда», Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім», і багато інших своєю діяльністю фактично виконували функцію держави, захищаючи громадян України в Криму, проводячи постійний моніторинг переслідувань етнічних українців тощо. Активність держави щодо вирішення проблем українців Криму була на позначці «0».

Одним із прикладів є досі не реалізовані рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну ТОТ АР Крим та м. Севастополь», що відбулися 15 червня 2016 року. Рекомендаціями охоплено більшість проблемних питань у контексті окупованого Криму: національну безпеку,

Акція «Українці Криму: коло солідарності» в Києві біля пам'ятника Тарасу Шевченку 28 серпня 2021 року, на якій зібралися кримські українці й кияни.

освіту, необхідність перегляду спеціального статусу м. Севастополя та визначення підґрунтя Кримської автономії й багато інших важливих питань. Документом вдалося сформувати «дорожню карту» та прописати чіткі кроки, реалізація яких повністю змінила би «обличчя» державної політики. На жаль, «дорожня карта» залишилася на папері, а сам факт, що майже всі питання, прописані в рекомендаціях, залишаються актуальними після 5 років із моменту проведення парламентських слухань, тільки підкреслює «ефективність» та «прогрес» в їх реалізації.

Не можна не згадати про Розпорядження Кабінету Міністрів України №218-р «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя». На п'ятому році тимчасової окупації це була перша спроба сформування державну політику щодо окупованого Криму. Проте документ із самого початку був «мертвонародженим», чому сприяли неточність визначених завдань, розмитість відповідальності та ігнорування плану заходів із боку виконавців.

Абсолютну більшість заходів, визначених розпорядженням, не було виконано, а частину – виконано лише частково або із суттєвим запізненням.

Ситуація дещо покращилася протягом останніх років. Одним із найважливіших кроків держави щодо Криму на цей момент, безумовно, є Стратегія деокупації та реінтеграції АР Крим та м. Севастополя. Стратегія є комплексним документом, який формує рамку державної політики та охоплює більшість сфер державної політики деокупації та реінтеграції Криму. Стратегія містить переважну кількість

Для підтвердження вищезазначеного варто лише нагадати, що на момент початку окупації лише 7,3% українських учнів у Криму навчалися українською мовою, а на території усього півострова працювало лише 7 україномовних шкіл. Через абсолютну відсутність державної політики, ймовірно, ми і втратили декілька поколінь українців, яким натомість було прищеплено пострадянську або квазіросійську ідентичність.

пунктів, які стосуються захисту прав етнічних українців Криму, хоча, власне, такий термін там не використовується. Так, передумовами реінтеграції Стратегією визначено, зокрема:

постійна підтримка та розвиток контактів соціально-гуманітарного, культурного, інформаційного характеру з громадянами України, які мешкають на тимчасово окупованій території;

сприяння консолідації українського суспільства, формування патріотичного, державницького світогляду, збереження та розвиток духовно-моральних цінностей Українського народу;

забезпечення реалізації громадянами України, які мешкають на тимчасово окупованій території, гарантованого Конституцією України права на освіту.

Стратегія містить завдання у різних сферах (інформаційній, культурній, економічній, екологічній тощо), реалізація яких є обов'язком держави, зокрема:

Україна сприяє збереженню етнічної та релігійної самобутності громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, створює умови, зокрема інституційні, для розвитку культури кримськотатарського та інших корінних народів, національних меншин (незважаючи на те, що в цьому контексті завдання стосується переважно етнічної та релігійної самобутності національних меншин та корінних народів на території Криму, можна припустити, що подібні заходи вкрай необхідні також щодо етнічної самобутності українців на півострові);

Україна вживає додаткових заходів у сфері соціального забезпечення громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, для задоволення їхніх законних інтересів.

Рамковий документ, яким є Стратегія деокупації, – це лише

одна з двох частин процесу стратегічного планування державної політики, який сам по собі є недостатнім для її успішної реалізації. Невід'ємною частиною Стратегії має стати План заходів з її реалізації. А якість підготовки такого Плану може мати велике, якщо не найважливіше, значення для деокупації та реінтеграції Криму.

Отже, підготовка проекту Плану заходів, що триває, є тим вікном можливостей, яке дозволить вивести державну політику щодо захисту прав етнічних українців Криму на новий рівень. З цією метою необхідним є включення низки завдань, наприклад, тих, які були запропоновані Крайовою радою українців Криму:

забезпечити виконання Постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи"», що була ухвалена 22 вересня 2016 року;

Міністерству культури та інформаційної політики України, яке здійснює реалізацію державної політики у справах міжнародних відносин, спільно з Міністерством юстиції України розробити зміни до законодавства щодо запровадження терміна «меншина в меншині», зокрема, використовувати його при розробці проекту Концепції державної етнополітики України;

Верховній Раді України невідкладно ухвалити Постанову щодо захисту права на свободу світогляду та віросповідання вірян Кримської єпархії Української православної церкви (ПЦУ) та збереження приміщень Кафедрального собору святих рівноапостольних князя Володимира та княгині Ольги у Сімферополі;

Кабінету Міністрів України терміново завершити юридичну передачу будівель, в яких розташовані Кафедральный собор святих рівноапостольних князя Володимира та княгині Ольги та Кримське єпархіальне управління Православної церкви України й які наразі використовуються вірянами на правах оренди, у власність Православної церкви України;

Кабінету Міністрів України затвердити План заходів на виконання Стратегії інформаційної реінтеграції АР Крим та м. Севастополя, схваленої Розпорядженням Уряду від 27 грудня 2018 р. № 1100-р;

Кабінету Міністрів України підготувати та подати на розгляд Раді національної безпеки й оборони України пропозиції про застосування національних

Відзначення Дня захисту прав громади українців Криму у Чернівці, 28 серпня 2021 року.

санкцій до осіб, які на тимчасово окупованій території Криму порушують права громадян України на свободу совісті і віросповідання релігійної громади Української церкви, зокрема Кримської єпархії Православної церкви України;

Міністерству закордонних справ України ініціювати запровадження міжнародних санкцій до осіб, які на тимчасово окупованій території Криму порушують права громадян України на свободу совісті і віросповідання релігійної громади Української церкви, зокрема Кримської єпархії Православної церкви України;

Міністерству закордонних справ України залучати для протидії російській пропаганді на міжнародних майданчиках активістів української громади Криму, активізувати роботу щодо оперативного реагування на порушення прав і свобод людини та громадянина, колективних прав етнічних спільнот на тимчасово окупованій території, зокрема, щодо загроз громаді етнічних українців Криму та блокування Російською Федерацією діяльності на території Криму міжнародних правозахисних організацій;

Міністерству освіти та науки України оприлюднити інформацію про результати моніторингу дотримання Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях АР Крим та м. Севастополя прав людини в сфері освіти;

Міністерству культури та інформаційної політики України оприлюднити інформацію про результати моніторингу дотримання Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях АР Крим та м. Севастополя прав людини в сфері культури, зокрема української мови;

Міністерству культури та інформаційної політики Украї-

Акція «Українці Криму: коло солідарності» в Києві біля пам'ятника Тарасу Шевченку 28 серпня 2021 року, на якій зібралися кримські українці й кияни.

ни спільно з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України на період деокупації та реінтеграції АР Крим і м. Севастополя розробити програму заходів із задоволення етнокультурних потреб та захисту прав громади етнічних українців Криму;

Міністерству культури та інформаційної політики України надавати організаційне сприяння й фінансувати проведення Всеукраїнського (Секримського) конкурсу учнівської й студентської молоді «Змагаймося за нове життя!», присвяченого Лесі Українці, і Всеукраїнського літературного конкурсу «Ми – діти твої, Україно!» імені поета Данила Кононенка, здійснювати такі організаційні заходи щорічно;

Українському інституту національної пам'яті розробити комплекс комеморативних заходів, пов'язаних з відзначенням подій та життя осіб з громади етнічних українців Криму, внести до парламенту пропозиції щодо подій з історії Криму та ювілеїв кримських українців, які мають бути включені до переліку пам'ятних дат і ювілеїв, що відзначатимуться на державному рівні на 2021 рік, а в подальшому щорічно;

Міністерству освіти і науки України вирішити питання

щодо створення й роботи системи дистанційної освіти для дітей, які проживають на тимчасово окупованих територіях, зокрема вивчення української мови та літератури, історії України. Для забезпечення доступу до української освіти дітям з окупованого Криму утворити у місті Херсон Центр дистанційного навчання «Крим», забезпечити його належне сталі функціонування;

Міністерству освіти і науки України замовити НАН України, Інституту українознавства МОН України, Таврійському національному університету ім. В. І. Вернадського підготувати академічні видання історії Криму й історії української громади півострова, етнографічних досліджень кримських українців, вивчення їхнього історико-культурного спадку загалом та актуальних проблем цієї громади;

Міністерству культури та інформаційної політики України та Державному комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити підготовку інформаційного продукту для етнічних українців як цільової аудиторії, для його мовлення на тимчасово окуповану територію АР Крим і м. Севастополь;

Міністерству культури та інформаційної політики України

Такі громадські організації, як КримSOS, Інститут Чорноморських стратегічних досліджень, Майдан закордонних справ, Центр громадянської просвіти «Альменда», Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім», і багато інших своєю діяльністю фактично виконували функцію держави, захищаючи громадян України в Криму, проводячи постійний моніторинг переслідувань етнічних українців тощо. Активність держави щодо вирішення проблем українців Криму була на позначці «0».

забезпечити фінансування загальнодержавної української газети «Кримська світлиця» з Державного бюджету України в рамках виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя», що було ухвалено 27 грудня 2018 року;

Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України утворити Фонд деокупації та реінтеграції Криму, який би здійснював функцію реалізації державної політики України щодо окупованого півострова, зокрема, надавав грантову підтримку громадським організаціям, що переміщені з тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, та забезпечував фінансування цільових програм, спрямованих на розвиток громад, захист прав та свобод українців Криму, відновлення й посилення зв'язків з українцями, що мешкають на окупованих територіях АР Крим та м. Севастополь.

Беручи до уваги негативний досвід попередніх спроб сформулювати державну політику щодо деокупації Криму, можна припустити, що успішна реалізація Стратегії не є гарантованою. Першим та головним показником буде якість затвердженого Плану заходів. У контексті захисту прав етнічних українців Криму затвердження цього документа є надзвичайно важливим. Інакше твердження: «Етнічними росіянами в Криму опікується Росія, кримськими татарами – весь світ та Україна, а (етнічними) українцями – ніхто» так і не буде спростовано. Включення вищезазначених пропозицій до Плану заходів та їхня подальша реалізація може стати першим реальним кроком України для захисту етнічних українців на території окупованого Криму.

КАРАЇМИ В КРАЇНІ РАДЯНСЬКИХ ВЕСТЕРНІВ

КАРАЇМИ

Біла скеля й чорна річка... Однак фільми там знімали вже кольорові. Карасубазар належить до тих міст Криму, що незаслужено залишаються поза увагою туристів. Утім, тутешні краєвиди знайомі всім, хто дивився радянське кіно.

Олександр ДЗЮБА

Кінорежисерам одної шостої частини суходолу ці місця нагадували інший бік нашої кульки, недоступний, але такий привабливий для радянської людини з кіноапаратом і, звичайно, без нього також. Тому на довгі роки околиці Карасубазара стали майданчиком для зйомок радянських вестернів. Краєвиди Криму тоді отримали зіркові ролі місцин Дикого Заходу часів сутичок ковбоїв із індіанцями. Саме тут були зняті, зокрема, «Вершник без голови» й «Людина з бульвару Капуцинів» – гарантований приплив ностальгії для тих, хто в 80-ті якщо вже не ходив пішки під стіл, то, певно, ще вчив теорему Піфагора.

Але Новий Світ звідси не за морями, а за горами; він по інший, південний, бік Кримських гір.

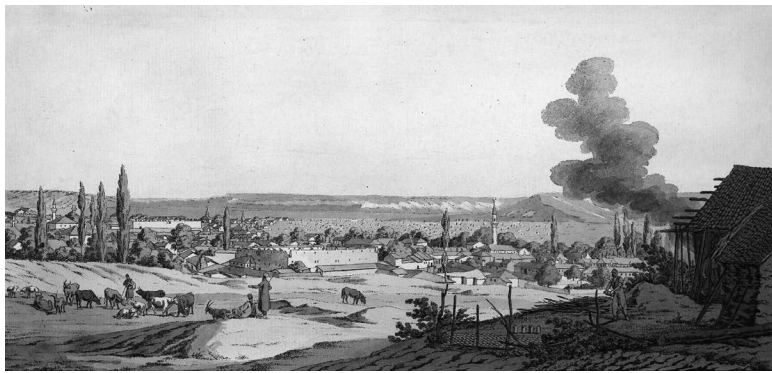
Настала пора розставити крапки над «і». Топонім «Карасубазар» перекладається як «риннок біля чорної води». Біюк-Карасу – невелика річка, на берегах якої колись було засноване це місто. Вона отримала свою назву зовсім не тому, що її вода була чорного кольору. В тюркських мовах «чорною водою» – кара су – називають річки, що починаються з джерел, які б'ють з-під землі, на відміну від ак су – «білої води», тобто річок, чия течія стартує з гірських льодовиків. Карасубазар перехрестили у Білогірськ трагічного 1944 р., після депортації кримських татар та інших народів Криму. Змінивши склад населення, радянська влада змінила на протилежний і колір у назві міста. Білогірськом місто стало завдяки величезній білій скелі, що так нагадувала діячам кінематографа заокеанські Аппалачі або Каскадні гори.

Карасубазар – одне з міст Криму, де караїми жили ще за часів Кримського ханства. Чисельність караїмського населення тут поступово скорочувалася. В місті діяла кенаса.

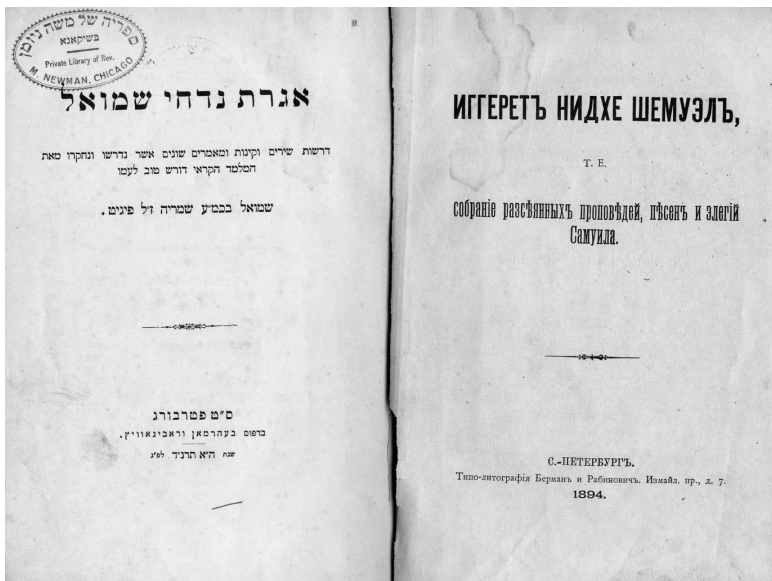
Цікаві відомості наводить турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі. Він пише, що караїмська громада міста нараховує

Маєток Ган Яфе купців Бабовичів

Східна частина Карасубазара в 1794 році. Гравюра Кристіана Гейслера

Книга «Іггерет Нідхе Шемуель» Самуїла Пігіта

триста людей, вони платять харадж. Це був податок, який стягувався з іновірців у мусульманських країнах. Хтось скаже, що то була дискримінація за релігійною ознакою, але ми заперечимо цю думку й нагадаємо, що мусульмани теж платили податок, тільки він називався закят. Отже, податків не уникав ніхто навіть у далекому XVII ст.

Натомість інший факт, що наводить Евлія Челебі, куди вагомніше свідчить про не надто толерантне ставлення до іновірців: юдеї Карасубазара носили на шапках-ковпаках, традиційних смушкових шапках народів Криму, шматочок жовтої парчі. Челебі зазначав, що всі тамтешні юдеї – караїми, тобто юдейські кизилбаши. Цей термін потребує пояснення. Певно, турецький автор назвав караїмів червоноголовцями не за колір головних уборів. У Османській імперії кизилбашами називали персів, бо ті сповідували шіїтську версію ісламу, й цим відрізнялися від мусульманської

більшості – сунітів. Вони й самі намагалися підкреслити контраст своїм зовнішнім виглядом, зокрема, носили червону чалму. Для тогочасного читача характеристика караїмів як юдейських кизилбаши була зрозумілою й вичерпною. Одразу всі розуміли, що йдеться про конфесійну меншину на тлі юдейського мейнстріма.

У 70-х рр. XIX ст. професор з Лейпцига Франц Ремі також відвідав Крим, зокрема Карасубазар, і по слідах своєї подорожі написав книгу «Крим в етнографічному, ландшафтному та гігієнічному відношенні». Він побачив там чотири синагоги, та шкода, не вказав їхню конфесійну приналежність. У той час місто було центром кримчаків – кримських юдеїв-равіністів, малою корінного народу Криму зі складним етногенезом, тож більшість тих синагог, якщо не всі вони, могли бути кримчацькими каалами.

Документи Таврійського й Одеського караїмського духов-

ного правління свідчать, що в 60-х рр. кенаси в Карасубазарі не було, й нечисленні місцеві караїми, аби потрапити до найближчої кенаси, мали вирушати аж до Феодосії. Але, певно, так тривало не дуже довго, оскільки і в середині XIX ст., і наприкінці 1860-х караїмський молитовний будинок там існував.

На початку XX ст. місцеві караїми звели нову кенасу. Губерніальна влада дала дозвіл на її відкриття 2 липня 1901 р. Наступного року за клопотанням Таврійського й Одеського караїмського духовного правління молитовний будинок у зв'язку зі зведенням нової будівлі було перейменовано з молільні в синагогу. Молільня від синагоги відрізнялася, власне, лише місткістю й розмірами.

У 1868-1876 рр. карасубазарським газзаном був Самуїл Шемарійович Пігіт – відомий караїмський законовчитель, проповідник і письменник, автор праці «Іггерет Нідхе Шемуель» – збірки проповідей, віршів та елегій, яка містить і цінні спогади про життя караїмів на Чуфут-Кале й у Криму часів останніх кримських ханів та перших років після анексії Криму Російською імперією. Характерно, що книга була написана двома мовами – лешон кодеш (біблійним івритом) і караїмською тюркською мовою. На початку XX ст. цей твір переклав російською газзан та викладач Ілля Нейман-Круглевич, і його було надруковано під назвою «Дні минулі» в журналі «Караїмське життя» в 1911 р. Іншим цікавим твором цього автора був «Давар давур» – «Гармонійна мова», виданий у Варшаві 1904 р. Він містить у собі 27 східних казок, більш як 500 караїмських приказок і прислів'їв, перетлумачених Пігітом з розмовної караїмської тюркської мови на лешон кодеш, а також проповіді й навіть піснеспіви, які він у різний час виголошував у кенасі. Збереглися написані ним дві караїмські гуморески – «Фукаренин тюрк юси» («Пісня бідняка») й «Зенгінин тюрк юси» («Пісня багатія»). Обидві були надруковані в журналі «Караїмське життя», ч. 5-6, 1911 р., що видавався в Москві. Згодом гуморески були перекладені на ноти караїмською вчителькою Ксенією Борисівною Егіз. Твори Пігіта отримали визнання й у єврейському літературному світі.

Пізніше Самуїл Пігіт обійняв катедру старшого газзана в Катеринославі. У караїмів того часу він мав пошану як мудрий наставник і вчений.

До нашого часу в околицях Карасубазара зберігся палац евпаторійських купців Бабовичів.

Топонім «Карасубазар» перекладається як «риннок біля чорної води». Карасубазар перехрестили у Білогірськ трагічного 1944 р., після депортації кримських татар та інших народів Криму. Змінивши склад населення, радянська влада змінила на протилежний і колір у назві міста. Білогірськом місто стало завдяки величезній білій скелі, що так нагадувала діячам кінематографа заокеанські Аппалачі або Каскадні гори.

Кримсько-єврейська синагога у Карасубазарі

Його не можна назвати караїмською пам'яткою архітектури, адже Бабовичі не будували того палацу. Він був зведений з нагоди подорожі до Криму Катерини II, яка подарувала цей палац із маєтком графу Олександрі Безбородьку. Караїмські власники назвали його Ган Яфе, тобто «красивий сад». Це було величезне, площею 200 десятин, садове господарство, розташоване там, де річка Танасу впадає в річку Біюк-Карасу. Був ще один об'єкт, завдяки прибуткам від якого, починаючи з 1841 р., тривалий час утримувалися караїмські кенаси всього краю та фінансувалося добродійне «Товариство піклування про бідних караїмів». Йдеться про водяний млин із садом під назвою «Гакодеш дегірмен в бахчасинин» – «Священний млин із садом», або скорочено «Дегірмен бахчі».

Спадкоємці Бабовичів володіли маєтком до 1918 р. За советів його було знищено, сад став радгоспом «Передгір'я», а палац – районною лікарнею, а згодом – туберкульозним диспансером. Нині він занедбаний і повільно руйнується.

Багато води сплигло в Карасу відтоді, коли в Карасубазарі була караїмська громада. Нині місто Білогірськ зберігає лише поодинокі пам'ятки свого минулого, та й ті незабаром можуть розчинитися в каламутній річці часу.

КАРАЇМИ НА КРИМСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

КАРАЇМИ

Степовий Крим гості півострова, як правило, бачили лише з вікна потяга. За вікном спочатку пропливали Сиваш і Перекопський перешийок, а далі тягнувся плаский, як стіл, кримський степ, і це означало, що мета вже близько. Ще зовсім трохи – й побачимо довгоочікуване море.

Олександр ДЗЮБА

Кордон між материком і півостровом яскраво відчувався протягом сторіч, тільки в давні часи його відчували, звісно, інакше, ніж туристи, що їхали до моря потягом чи автівкою. Тут пролягала межа між цивілізацією й диким небезпечним прикордонням, тут проходив вал, зведений, як гадають, ще кіммерійцями.

Воротами до Криму була давня фортеця Перекоп. Бойові прапори Кримського ханства називали «прапори, що ходили за Перекоп», тобто брали участь у походах та бойових діях. А серед цивільного населення Криму побутувала приказка: «За Перекопом життя немає». У зворотному напрямку чумацьким шляхом йшли валки чумаків – до Криму по сіль.

Серед населення Перекопа, або мовою корінних народів Ор-Капу, були й караїми. Пізніше вони стали селитися й у передмісті стародавнього міста-фортеці, що розташовувалося за якихось п'ять кілометрів на південь. Колись на тому місці, де нині стоїть місто Армянськ, був невеликий торговий пункт, де зупинялися чумаки. Армянськ розташовувався з кримського боку Перекопського валу, тоді як Перекоп – на північ від нього. Перші мешканці Армянська – вірмени й греки – переселилися на нове місце саме з Перекопа. Певно, за валом вони почувалися впевненіше. Тут постав центр торгівлі овечими шкурами й шерстю, тут же перепродавали сіль, яку видобували поблизу. З 1736 р. місто було названо Армянським Базаром, або мовою місцевого населення – Ермені Базар. У Армянськ його перейменували в 1921 р.

Перші відомості про караїмів у цьому місті належать до 1820-х рр. Кримський вірменський історик Мінас Бжишкян у 1820-х рр. бачив тут значне число кримських татар і караїмів. Кенаса в Ермені Базарі існувала з 1817 р. Цей факт пізніше наводив місцевий газзан Авраам Соломонович Бейм. За його словами, напис про

Ор-Капу

Старовинна мечеть. Одне з небагатьох фото старого Ермені Базара

Еліягу Казас і його родина

час заснування кенаси був встановлений над входом у її приміщення. Це була старовинна кам'яна будівля.

Більш точна цифра щодо караїмського населення датована січнем 1857 р. Тоді в Ермені Базарі мешкало 307 караїмів, та це число, вочевидь, сталим не було. Вже за чотири роки Таврійське й Одеське караїмське духовне правління повідомило таврійському губернаторові, що парафіянами міської кенаси є 164 караїми, а караїмів з інших міст там перебуває 226. У

1880-х рр. згадується, що в місті є караїмське училище. Ще одне училище було в Перекопі. До округу кенаси, окрім Ермені Базара, належали й міста на материк – Хорли та Скадовськ.

Утримували кенасу не тільки жертвами караїмів, а й завдяки майну, яке було у власності релігійної громади, а це три крамниці, два будинки (один із них з аптекою), комора й сарай. Тож грошей на утримання будинку молитви вистачало, а в 1870-х рр. кенасу було відремонтовано.

З видатних караїмів, народжених у Ермені Базарі, насамперед, варто згадати одного з найвидатніших кримських просвітителів XIX ст. Еліягу бен Еліягу Казаса, релігійного мислителя, педагога, філолога, гебраїста, поета. Він народився в цьому місті в 1833 р., закінчив східний факультет Петербурзького університету. 18 років він викладав у сімферопольській чоловічій гімназії, 13 років – у кримськотатарській вчительській школі в Сімферополі, де готували вчителів для кримськотатарських шкіл, 12 років викладав у Олександрівському караїмському духовному училищі, де готували караїмських газзанів. З кримськотатарським просвітителем Ісмаїлом Гаспринським працював у газеті «Терджиман». Обоє вони трудилися на ниві освіти й відродження культури корінних народів Криму. Еліягу Казас є автором підручника біблійного івриту «Лерегель гайладім» та низки інших підручників для духовного училища. Був однодумцем і помічником духовного лідера караїмів гахама Шемуела бен Моше Панпулова.

Варто згадати добрим словом лікаря Бориса Наумовича Сінані. Він народився 1851 року в Ермені Базарі у патріархальній караїмській родині, де дуже шанували традиції. Після здобуття освіти доля закинула Сінані на російсько-турецьку війну, де він служив військовим лікарем. Згодом він проводив перші в Російській імперії досліди з позбавлення пацієнтів алкогольної залежності за допомогою гіпнозу. Ці досліди були успішними. Мав приватну практику в столиці імперії – Петербурзі, серед його пацієнтів були й відомі особи. Вдалечині від Батьківщини Сінані зберігав вірність вірі й звичаям свого народу. Один із найвідоміших російських поетів Осип Манделштам, друг сина Бориса Сінані, у своїй автобіографії «Шум часу» згадує його – кременого караїма, який носив караїмську шапку.

Письменник Захарій Осипович Сінані народився в Ермені Базарі у 1887 р., був випускником юридичного факультету Петербурзького університету. У радянський час працював юристом у спільці споживчої кооперації «Кримсоюз», але справжнім його захопленням була література. Він був першим, хто уклав караїмсько-російський та російсько-караїмський словники, добре знав історію та традиції караїмів, був автором віршів і оповідань для дітей, яких дуже любив.

В 1924 р. у місті, яке вже називалося Армянськом, народилася Емілія Ісааківна Лебедева. Її батько, Ісаак Маркович Сіказан, випускник Олександрівського караїмського духовного училища, викладав давньоєврейську мову в караїмському мідраші при кенасі в

Перші відомості про караїмів у цьому місті належать до 1820-х рр. Кримський вірменський історик Мінас Бжишкян у 1820-х рр. бачив тут значне число кримських татар і караїмів. Кенаса в Ермені Базарі існувала з 1817 р. Цей факт пізніше наводив місцевий газзан Авраам Соломонович Бейм. За його словами, напис про час заснування кенаси був встановлений над входом у її приміщення. Це була старовинна кам'яна будівля.

Емілія Лебедева

Євпаторії. Мати, Віра Яківна Круглевич, – лікарка за освітою, сестра краєзнавця, педагога й філолога, дослідника караїмської мови, фєодосійського газзана Іллі Яковича Неймана-Круглевича. Емілія продовжила родинну справу й стала дослідницею й популяризатором караїмської історії та культури. У 1948 р. закінчила історико-філологічний факультет Кримського педагогічного інституту, працювала вчителькою історії. Досліджувала архівний фонд Таврійського й Одеського караїмського духовного правління, історії якого присвятила свої роботи. Є автором низки монографій, статей, науково-популярних книг, серед яких: «Нариси з історії кримських караїмів-тюрків», «Приклад для нащадків», «Кримська війна й караїми», «Караїми – древній народ Криму» і навіть «Рецепти караїмської кухні».

Історія не була прихильна ані до старовинного Ор-Капу – Перекопа, ані до Ермені Базара – Армянська. Перший був ущент зруйнований у 1920 р., коли Червона армія проривалася до Криму, другий був перетворений на руїни в роки Другої світової війни. Не збереглися й караїмські кенаси цих міст. Та на скрижалях історії залишилася пам'ять про давні часи й славетні імена видатних людей того краю.

ЗМІНА ВЛАДИ В КРИМУ

ЯК ЦЕ БУЛО...

Війська Денікіна після поразки відступали з України трьома групами: перша – на Північний Кавказ, друга – в район Одеси, і третя – до Криму.

Тетяна БИКОВА,
к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України

До Криму відступала група військ генерала Я. Слащова чисельністю близько 4 тис. осіб. За допомогою артилерії військових кораблів союзників вони закріпилися на Перекопі. Невдовзі з-під Одеси та з Кубані на кораблях Антанти прибуло підкріплення, після чого сили добровольців склалися з найбільш боєздатних частин Добровольчої армії: Корніловської, Марковської, Алексеевської і Дроздовської дивізій та частин донських і кубанських козаків. З'єднані сили добровольців відбили здійснений у січні – березні 1920 р. більшовицький наступ.

Ситуація, що склалася на середину лютого 1920 р., призвела до того, що А. Денікін був вимушений піти на урядову реформу. За домовленістю з Верховним козацьким колом він створив Південноросійський уряд, в якому йому відводилося місце голови. Перед головнокомандувачем Добровольчої армії були відповідальні військово-морський міністр та міністр шляхів сполучення, він мав право розпуску законодавчої влади. До складу уряду увійшли: М. Мельников (голова Ради міністрів, голова Ради керуючих відділами Донського уряду (Кола)), генерал-лейтенант О. Кельчевський (військово-морський міністр, начальник штабу Донської армії), В. Зеелер (міністр внутрішніх справ), генерал від кавалерії М. Баратов (міністр закордонних справ), В. Краснов (міністр юстиції), П. Агеев (міністр землеробства),

Генерал Антон Денікін

М. Бернадський (міністр фінансів), Л. Зверев (міністр шляхів сполучення), Ф. Леонтович (міністр торгівлі і промисловості), Ф. Сушков (міністр народної освіти), М. Долгополов (міністр охорони здоров'я), М. Чайковський (міністр пропаганди), Я. Щупляк (міністр продовольства), І. Мирцев (керуючий справами)¹. Під юрисдикцію цього уряду підпадав і Крим.

Програма уряду декларувала: єдність Росії, скликання Установчих зборів, майбутній федеративний устрій Росії, парламент (якому належить уся повнота законодавчої влади, а також йому підпорядковується військова влада), принцип народоуправління (але без загального і рівного виборчого права), відповідальність міністрів перед парламентом та призначення їх главою держави за погодженням з парламентом, право вето глави держави (але з третього разу законопроект все одно мав прийматися)².

Серед населення півострова, окрім кадетів, визнання цей уряд не отримав. Як пізніше зазначав А. Денікін, «в народі і в армії поява нового уряду не була сприйнята жодним чином. Багато рядових обивателів

Генерал Яков Слащов на початку 1920-х років

лише в еміграції довідалися про його існування»³.

Незважаючи на існування уряду, протягом січня – березня 1920 р. фактичним диктатором був генерал Я. Слащов. Накази генерала мали виконуватися без жодного заперечення. Жорстокими засобами він намагався підняти боєздатність війська та закріпитися на півострові. А вже всередині Добровольчої армії поширилися пиятика, ма-

родерство, спекуляція. Так, генерал-лейтенант Макаренко у доповідній записці до Денікіна писав, що деякі генерали (наприклад, В. Май-Маєвський, В. Покровський та ін.) втратили «будь-яку довіру та повагу, й здобули репутацію руйнівників не тільки тилу, але й армії»⁴. Слащов видав багато наказів, спрямованих на покращення становища в лавах свого війська, зокрема: про організацію військово-польових судів, заборону спекуляції, азартних ігор та безконтрольного продажу вина, про збільшення покарання за хабар, про негайний арешт осіб, які з'являлися в людних місцях у нетверезому стані, про негайний арешт за таємний вивіз хліба за межі півострова та ін⁵.

Останньою краплею невдоволення став бунт командира 1-го добровольчого Корніловського полку капітана М. Орлова, який разом зі своїми однодумцями виступив з вимогами проведення у Добровольчій армії реформ, спрямованих на «викорінення негативних явищ, що виникли в її лавах»⁶.

18 березня 1920 р. відбулася подія, що згодом призвела до великих змін у стані Добровольчої армії. До ставки Денікі-

Незважаючи на існування уряду, протягом січня – березня 1920 р. фактичним диктатором був генерал Я. Слащов. Накази генерала мали виконуватися без жодного заперечення. Жорстокими засобами він намагався підняти боєздатність війська та закріпитися на півострові. А вже всередині Добровольчої армії поширилися пиятика, мародерство, спекуляція.

на приїхав генерал О. Кутепов, який заявив, що Добровольчий корпус більше не довіряє генералу Денікіну. 20 березня в Севастополі відбулося засідання військової ради, на якому вирішувалося питання про призначення нового керівника. Рада одногослосно висловилася за генерал-лейтенанта П. Врангеля. 21 березня Денікін підписав наказ про зняття з себе повноважень та призначення генерала Врангеля Верховним правителем і головнокомандувачем Збройних сил Півдня Росії. Наступного дня А. Денікін на борту англійського міноносця емігрував⁷.

1. Состав правительств Крыма периода гражданской войны // Известия Крымского республиканского краеведческого музея (Симферополь). – 1995. – No 11. – С. 14-15.
2. Шуранова Е.Н., Зарубин А.Г. К вопросу о Южнорусском правительстве // Крымский контекст (Симферополь). – 1994. – No 4. – С. 31.
3. Деникин А.И. Очерки русской смуты. – К., 1990. – С. 209.
4. Надинский П.Н. Очерки по истории Крыма. – Ч. 2. – Симферополь, 1957. – С. 219.
5. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф.-Р. 2235. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 5. – 6 зв.
6. Загородский Ф.С. Борьба с деникинщиной и интервенцией в Крыму. – Симферополь, 1940. – С. 120.
7. Валентинов А.А. Крымская эпопея // Деникин – Юденич – Врангель. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев / Сост. С.А. Алексеев. – М., 1991. – С. 351-353.

У НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ «КРИМСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

УКРАЇНСЬКИЙ КРИМ У КІНОХРОНІКАХ РАДЯНСЬКОГО ЧАСУ

Твердження про те, що Кримський півострів, навіть перебуваючи майже чотири десятиліття у складі Української РСР, весь цей час був «ісконно русскою землею», а українці в його історії не відігравали абсолютно жодної ролі аж до звільнення України з-під московського диктату у 1991 році, спростовують не лише документальні дані, зафіксовані на папері. Зокрема, покажчики каталогу аудіовізуальних документів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного свідчать про те, що Кримом українська кінохроніка почала цікавитись ще у 1920-х роках.

ГАЗЕТА «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ»

Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 23715-13555Р від 06.02.2019 р.

Засновники
Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка
Громадська організація «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім»

Видавець
ТОВ «Видавничий дім «Українська культура»
Юридична адреса
Видавця:
03040, м. Київ,
вул. Васильківська, 1
Директор
Євген БУКЕТ
Головний редактор
Андрій ЩЕКУН
Дизайн та верстка
В'ячеслав ЮРЧЕНКО

Надруковано:
ФОП Хісамдінов А. Ю.
Редакція не завжди поділяє думки авторів публікацій, відповідальність за достовірність фактів несуть автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакція залишає за собою право скорочувати публікації і виправляти мову. Зміст газети поширюється на умовах ліцензії СС ВУ 3.0, якщо відсутні інші вказівки.

Передплата на газету
Передплатна ціна на 2021 р.: на 6 місяців – 224,64 грн; на рік – 449,28 грн.

У передплатній ціні враховано вартість доставки до вашої поштової скриньки і вартість оформлення абонементу.

Передплатний індекс
90269
Наклад 1000 прим.
Ціна договірна

